

Paribio identitetai: Punsco ir Šalčininkų atvejai¹⁰

Darius Daukšas

LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTAS
KRAŽIŲ G. 5, LT-01108, VILNIUS
EL.PAŠTAS: DARIUD@YAHOO.COM

Etniškumo studijos, 2014/2. P. 144 © Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2014

SANTRAUKA: Pastaruoju metu socialinių mokslų leidiniuose daug kalbama apie tai, kad priklausymas nacionalinei valstybei nesiremia vien gyvenamos valstybės pilietybe. Antropologai pastebi, kad gyvenimas valstybėje nebūtinai siejamas su aktyviu savęs priskyrimu tai valstybei. Kalbama apie neteritoriškai konstruojamus lojalumus, peržengiančius vienos ar kelių valstybių ribas. Paribys yra viena iš minėtiems procesams jautriausių sričių, kur nacionalinis ir etnis identitetas yra ten gyvenančių žmonių intensyviai reflektuojama, permąstomas. Punksas ir Šalčininkai, kaip paribio zonos, gerai iliustruoja etninio ir nacionalinio identitetų sąveikas, kurios neretai įgauna neteritorinį charakterį.

Pagrindiniai žodžiai: etnis ir nacionalinis identitetas, pilietybė, valstybė, paribys.

XX a. pradžioje buvo manoma, kad etniškumui nebeverta skirti dėmesio, jis nesuderinamas su modernios valstybės koncepcija, kurioje nėra vietos jokiems primordialiniams identitetams (Geertz 1973). Vienas ryškiausių pavyzdžių, iliustruojančių „senojo primordialinio“ saito – etniškumo – gyvybingumą modernioje valstybėje, yra sovietinio bloko subyrėjimas, kuris vargu ar įmanomas be etninių sentimentų mobilizavimo. Etniškumas ir šiomis dienomis yra stiprus veiksnys, veikiantis žmonių tapatinimąsi / nesitapatinimą su gyvenama valstybe – t. y. jis turi įtakos nusakant nacionalinį / pilietinį žmonių identitetą. Šiuolaikiniai globalizacijos procesai taip pat veikia nusistovėjusias, teritorija besiremiančias etniškumo ir nacionalumo sampratas. Tyrimai atskleidžia vis daugiau teritorija nesiremiančių identitetų konfigūracijų.

Viena iš įdomiausių ir perspektyviausių vietų analizuoti kintančias, valstybių įtaką patiriančias ir perkonstruojamas identiteto sampratas yra paribys. Daugeliu atvejų paribyje gyvenančių žmonių identitetas susiformuoja dėl kintančių valstybių sienų, kurios ne tik skiria valstybes, bet ir iškelia lojalumo jai / joms klausimus.

Šalčininkų lenkų tautinė mažuma ir Punsco lietuvių tautinė mažuma apibrėžiamos kaip paribio mažumos (Kasatkina, Leončikas 2003; Grigas 1996, Kalnius 2006). Šios grupės mažumų statusą gavo dėl besikeičiančių valstybės(-ių) sienų (Kasatkina, Leončikas 2003: 41).

¹⁰ Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą *Globalizacijos (transnacionalizmo) poveikis valstybinio ir tautinio tapatumo fragmentacijai* (LIVE). Sutarties Nr. VAT-41/2012.

Mažumų (etninių) konstruojamas santykis su valstybe(ėmis) yra gerai apčiuopiamas mūsų pasirinktuose kontekstuose: Šalčininkuose ir Punske. Šie du kontekstai yra informatyvūs ir kitu požiūriu: jie leidžia apčiuopti ir globalizacijos (transnacionalizmo) raišką lokaliuose kontekstuose.

Šiame straipsnyje analizuojami projekto *Globalizacijos (transnacionalizmo) poveikis valstybinio ir tautinio tapatumo fragmentacijai* duomenys. Remiantis šiais duomenimis, straipsnyje nagrinėjama jaunų žmonių (gimusių 1980–1990 m.) etninio / nacionalinio identiteto samprata, jos kaita, lemiamą globalizacijos procesų. Taip pat siekiama paaiškinti, ar valstybė, patirianti globalizacijos iššūkius, išlieka svarbus identiteto resursas, konstruojant jaunų žmonių identitetą.

Etninis / nacionalinis identitetas ir teritorija

Po Antrojo pasaulinio karo buvo itin susidomėta etninio identiteto problematika. Ir šiais laikais socialinėje antropologijoje nesiliauja svarstymai, kas yra etniškumas ir kurie tapatinimosi elementai yra svarbūs apibrėžiant grupinį identitetą. Ilgą laiką etninė grupė buvo suvokiama kaip besidalijanti tarpusavyje bendra kultūra (Wade 1997: 17). Dėl šios priežasties etninė grupė daugeliu atvejų buvo apibrėžiama išvardijant objektyvios kultūros bruožus (Barth 1969: 14; Eriksen 2002: 37). Ši objektyvi kultūra buvo įvardijama kaip perduodama nepakitusi iš kartos į kartą, ir pati grupė suprantama per *kito* perspektyvą. Šis požiūris neišvengiamai susilaukė reakcijos, buvo siūloma atsisakyti objektyvių grupės indikatorių ir daugiau dėmesio skirti subjektyviam pačių veikėjų savęs apibrėžimui (Eriksen 2002: 37).

Anksčiau minėto požiūrio pokyčius daugiausia lėmė 1969 m. pasirodęs Fredriko Bartho darbas *Etninės grupės ir ribos (Ethnic Groups and Boundaries)*. Jame kultūra buvo išstumta iš pirmojo plano, taip pat buvo raginama daugiau dėmesio skirti socialiniam ribų konstravimui ir tiems bruožams, kuriuos patys veikėjai pripažįsta svarbiais (tai ir apibrėžia grupę), o ne objektyvių bruožų ir objektyvių skirtumų sumavimui (Barth 1969: 14). F. Bartho išplėtotu teoriniu požiūriu į etninę grupę ir etninį identitetą žiūrima kaip į socialinį, o ne kultūrinį fenomeną. Pabrėžtina, kad esminis etniškumo elementas yra kilmės pagrindu suvokiamas grupės bendrumas¹¹.

¹¹ Pavyzdžiui, V. Čiubrinskas pateikia tokį etniškumo apibūdinimą: „Etniškumas, kaip priklausymas tam tikrai etninei grupei, paremtas tikėjimu bendra grupės kilme. Tačiau toks tikėjimas nesiremia giminystės ar palikuonystės paralelėmis ar genealogijomis, o labiau bendros kilmės, bendro likimo ir ypač bendros kančios naratyvais. Tokie naratyvai perduodami iš kartos į kartą per tautosaką, istorinių įvykių paminėjimų ritualus, užrašytąsias etnoistorijas ir pan. Toks tikėjimas kaip identitetas tampa, Bourdieu žodžiais, *habitus* ir nereflektuojant kreipia žmones tam tikrai veiklai.“ (Čiubrinskas 2007: 212).

Kalbant apie šiuolaikinę valstybę ir jos santykius su jos teritorijoje gyvenančiais žmonėmis, pasitelkiama kita sąvoka – nacionalinis identitetas¹². Neretai šis painiojamas su etniškumu¹³.

Nacionalizmas trumpai galėtų būti apibūdinamas keliais sakiniais. Tai viena iš nacionalinės valstybės ideologijų, kurios esmė tokia: teritoriškai apibrėžta suvereni valstybė turi būti susieta su nacija, žmonėmis, besiskiriančiais nuo kitų nacijų. Kitaip tariant, nacionalizmas, kaip viena iš nacionalinės valstybės ideologijų, pabrėžia, jog politinės ribos turi sutapti su nacijos ribomis (Eriksen 2002: 108). Kaip pabrėžia antropologas Thomasas Eriksenas, pagrindinis etniškumo ir nacionalumo (nacionalinio identiteto) skirtumas atsiskleidžia per pastarojo santykį su valstybe. Etniškumas neakcentuoja santykio su valstybe.

Nacionalizmo ideologija šiuolaikiniame pasaulyje yra galingas įrankis, sukuriantis bendrumo jausmą tam tikroje valstybės teritorijoje gyvenantiems žmonėms¹⁴. Nacija paprastai siejama su teritorija / valstybe. Dėl šios priežasties sąvokos *nacija* ir *valstybė* dažnai naudojamos kartu (*nacionalinė valstybė*) arba šių sąvokų vartojimas iš dalies sutampa – tai pasakytina apie anglų kalbos sąvokas *nation* ir *state*, kai kalbant apie valstybę vartojama sąvoka *nation*. Neatsitiktinai klasikinės nacionalizmo teorijos pabrėžia teritoriją kaip esminį nacionalinio identiteto šaltinį. Be jokios abejonės, kalbama apie valstybės teritoriją, kuri ir yra aktyviausias veikėjas, kuriantis teritoriškai apibrėžiamą homogeniškos nacijos idealą. (Alonso 1994; Williams 1989).

Išvietintas etniškumas ir nacionalinis identitetas

Kaip jau buvo minėta, naciją, remiantis Benedictu Andersonu (1999), šiame straipsnyje suprantame kaip įsivaizduojamą bendruomenę, kurią jungia nacionalizmas – nacionalinės valstybės homogenizacinis projektas. Pagrindinis klau-

¹² Kalbėdami apie naciją, nacionalinį identitetą, šiame straipsnyje vadovaujamės B. Andersono, vieno įtakingiausių ir didelį poveikį antropologinei nacijos ir nacionalizmo sampratai padariusio mokslininko, nacijos apibrėžimu. Jis teigia, kad nacija – „tai įsivaizduojama politinė bendruomenė – ir įsivaizduojamai iš prigimties ribota bei suvereni“ (Anderson 1999: 21). Įsivaizduojama bendruomenė, pasak šio autoriaus, yra liaudies tradicijų, atsispindinčių literatūroje, muzikoje, šokiuose, poezijoje ir pan., daroma įtaka žmonių supratimui apie save kaip kažką didesnio nei juos tiesiogiai supanti bendruomenė. Tai reiškia, kad, be tiesiogiai supančios bendruomenės, šeimos, namų ūkio, individas atrado kitas bendruomenes, kurių gyvenime jis galbūt niekada nesutiktų, bet kurios kalba ta pačia kalba, dainuoja tas pačias dainas kaip ir jis. Dėmesio centre yra kolektyvinis įsivaizdavimas, kuris sukuriamas skaitant tas pačias knygas, žurnalus, laikraščius ir per tai atsirandant bendrumo jausmui.

¹³ Patikslinant, reikia pasakyti, kad lietuviškame kontekste, kalbant apie etniškumą ir nacionalumą, dažniau vartojama tautiškumo sąvoka.

¹⁴ Kaip matysime vėliau, dėl globalizacijos valstybės teritorialumas patiria iššūkių.

simas, kylantis šiuolaikinėse mokslinėse diskusijose, – ar valstybės teritorijoje pavyko / pavyksta įgyvendinti homogeninės nacijos idealą?

Nacionalinė valstybė negalėtų egzistuoti be teritorijos ir be valstybę bei teritoriją jungiančios nacijos idėjos. Idealiu atveju šie trys kriterijai turėtų sutapti (Wilson, Donnan 1998). Tačiau yra nemažai atvejų, kai šie dėmenys nepapildo vienas kito. Tiksliau, valstybė, kaip teritorinis darinys, funkcionuoja turėdama aiškiai apibrėžtas ribas, o nacijos ribos ne visuomet sutampa su fizinėmis valstybės ribomis. Ypač tai pasakytina apie tas valstybes, kurios susikūrė sugriuvus ankstesnėms daugiatautėms imperijoms ir kur besikuriančių valstybių ribos buvo brėžiamos neatsižvelgiant į žmonių identitetą.

Išskirtume du mūsų straipsniui svarbius teorinius požiūrius, kvestionuojančius valstybės teritorijos ir nacijos sutapimą kaip duotybę. Pirmasis svarbus požiūris, besiremiantis transnacionalizmu, labiau akcentuoja migrantų ir valstybės (neteritoriškai) konstruojamą santykį; antroji, paribio, teorinė perspektyva nurodo į valstybės ir jos gyventojų saistymosi daugiaplaniškumą, turintį tiek teritorinių, tiek ir neteritorinių bruožų.

Transnacionalizmas – plati sąvoka, apimanti politinius, ekonominius, socialinius ir kitus, globalizacijos proceso paliesto šiandieninio pasaulio aspektus. Transnacionalizmas įsigalėjo antropologijoje ir sociologijoje jau beveik prieš du dešimtmečius (Vertovec 2009) ir vėliau peržengė šių disciplinų ribas. Šiai paradigmai įsigalint socialiniuose moksluose imta kalbėti apie iki tol santykinai stabilų ir teritoriškai apibrėžtų konceptų, tokių kaip nacija ir valstybė (arba apie šių sąvokų junginio – nacionalinės valstybės), deteritorializaciją. Pagal šią paradigmą vyksta diskusija, ar globalizacijos procese nacionalinė valstybė ir toliau atlieka homogenizuojantį (žmones vienijantį) vaidmenį apibrėžtoje teritorijoje (Alonso 1994), ar nacionalinė valstybė tampa apibrėžta naudojant priešdėlį *trans-* ir jai kaip tokiai jau nereikia tikros teritorijos, o veikiau teritorija yra prisimenama ir įsivaizduojama (Vertovec 2009). Šie klausimai davė didelį impulsą antropologijai (ir kitiems socialiniams mokslams) permąstyti kai kurias pamatines metodologines ir teorines išeitas, susijusias su valstybe, nacionalizmu, pilietyste ir kitais globalizacijos sąlygotais pokyčiais, kurie išjudino „nacionalinę tvarką“ (Malkki 1999).

Ne taip senai pasirodė antropologiniai darbai (Wilson, Donnan 1998; Wilson, Donnan 2005), siūlantys į valstybės, nacijos ir teritorijos santykį pažiūrėti per ribos (angl. *border*) kategoriją. Ankstesni antropologų tyrimai dėmesį skirdavo lokaliems dariniams, ir ribų brėžimas buvo reikalingas atskirti pastarosioms grupėms nuo didesnių darinių, tokių kaip valstybės, ir parodyti, kad objektyviai egzistuoja jos neveikiami kultūriniai socialiniai

dariniai. Vieni žymiausių šių laikų antropologų, kurie savo studijų objektu pasirinko nacionalinės valstybės paribio analizę, Thomasas M. Wilsonas ir Hastingsas Donnanas į paribį žiūri iš politinės antropologijos perspektyvos. Paribį jie analizuoja per valstybės ir nacijos tarpusavio sąveikas, kurias antropologai bando apčiuopti kasdienybėje. (Donnan, Wilson 1999: 63). Pagal jų pateiktą apibrėžimą, valstybės ribą (angl. *border*) sudaro trys elementai:

1. Valstybės siena, kuri skiria dvi valstybes.
2. Fizinės valstybės institucijos, kurios žymi ir saugo valstybės sieną.
3. Paribio zonos – teritorijos, kurios gali būti įvairaus dydžio, nebūtinai tiesiogiai prisišliejusios prie valstybinės sienos. Tai zonos, kuriose žmonės kvestionuoja savo buvimą nacijoje ir valstybėje (Wilson, Donnan 1998: 9; Donnan, Wilson 1999: 15–16).

Iš šio ribų apibrėžimo matyti, kad ribos yra kur kas daugiau nei linijos, skiriančios dvi valstybes, tai yra ir kultūrinis arealas – paribio zonos, kurios neturi aiškių ribų. Svarbu tai, kad turima omenyje ne tik konkrečiu momentu funkcionuojanti siena, kuri skiria dvi ar daugiau nacionalinių valstybių, „bet ta riba praeityje, dabartyje ir ateityje“ (Wilson, Donnan 1998: 7). Šia prasme paribio zonos yra suprantamos ne tik kaip institucionalizuota erdvė dabartyje, bet ir kaip kultūrinis arealas, tiksliau – kultūrinių persidengimų arealas. Dažniausiai paribio zonose istoriškai susiklosto kultūrinio persidengimo zonos, kuriose nacionalinis identitetas ir žmonių lojalumas valstybei yra neaiškus (Kaplan 1999: 37). Paribyje gyvenančių žmonių identitetas dažnai apibūdinamas kaip daugialypis ir nepastovus, priklausomas nuo valstybės politinės programos, nes gyventojai nėra susiję su valstybe *kraujo* ar *kultūriniais ryšiais* (Wilson, Donnan 1998: 12–13).

Paribio koncepcija leidžia kalbėti apie etniškumą ir nacionalumą, atsižvelgiant į tai, kad nacijos homogenizacijos procesas nebūtinai vienodai vyksta valstybės centre ir jos pakraščiuose. Anot H. Donnano (2005), būtent paribio zonose yra geriausiai apčiuopiamos etninio ir nacionalinio identitetų tarpusavio įtampos. Jo žodžiais tariant, „nacionalizmas ir pilietybė kreipia paribyje gyvenančius žmones į valstybės galios centrą, o etniškumas – priešinga kryptimi“ (Donnan 2005: 70).

Abu trumpai aptarti teoriniai požiūriai – transnacionalizmas ir paribio zonos – kvestionuoja teritoriškai grindžiamą žmonių saistymąsi su valstybe. Vienas geriausiai matomų tokio saistymosi pavyzdžių galėtų būti pilietybė, šiuo metu patirianti transformacijas.

Pastaruoju metu pilietybės institucija patiria įvairiausių transformacijų ir ima prarasti ankstesnę užtikrintumą¹⁵. Socialiniuose moksluose vis dažniau kalbama apie valstybės teritoriją peržengiančias pilietybių formas. Vis daugiau kalbama apie postnacionalinę pilietybę (Soysal 1994), kuri labiau vadovaujasi universaliais žmogaus teisėmis nei vienos nacionalinės valstybės teikiamomis teisėmis ir pareigomis. Nemažai autorių siūlo žiūrėti į pilietybę ne kaip į formalių teisių ir pareigų rinkinį, bet veikia pabrėžti kultūrinį ir socialinį jos aspektus.

Taip pat verta paminėti, kad pastaruoju metu yra opus kelių pilietybių klausimas (nepaisant to, kad teoriškai galima turėti kelių valstybių pilietybes, dažniausiai kalbama apie dvigubas pilietybes).

Kalbėdami apie dvigubas pilietybes, norėtume pabrėžti pakitusį santykį tarp valstybės ir jos teritorijoje gyvenančių piliečių. Kai kurios valstybės (ypač Centrinėje ir Rytų Europoje) vadovaujasi neteritoriniais kriterijais, apibrėždamos savo santykį su savo piliečiais. Ryškiausias to pavyzdys galėtų būti vadinamoji gimininės valstybės (angl. *kin-state*) strategija¹⁶, kuria suteikiamos pilietinės arba artimos pilietinėms teisės ne valstybės teritorijoje gyvenantiems individams (dažniausiai bendratautiečiams).

Lauko tyrimai Punske ir Šalčininkuose

Lauko tyrimai buvo atlikti Šalčininkuose (Lietuva) ir Punske (Lenkija). Tyrimų metu (2013 metų birželio, liepos ir rugsėjo mėn.) buvo taikomi pusiau struktūruoti interviu, dalyvaujančiojo stebėjimo ir neformalių pokalbių metodai. Informantai atrinkti pasitelkiant tikslinės, atsitiktinės ir „sniego gniūžties“ atrankos metodus.

¹⁵ Klasikinė pilietybės samprata nurodo tris pagrindinius elementus, kurie sukuria aiškią tarpusavio priklausomybę: tai valstybė, teritorija ir žmonės (piliečiai) (Heater 2002: 95). Pilietybe siekiama integruoti visus (ar dalį) valstybės teritorijoje gyvenančius žmones į politinę bendruomenę (Castles, Davidson 2000: 2). Iki pastarųjų dviejų dešimtmečių pilietybė buvo suprantama gana universaliai – kaip apimanti ir pilietybę ir nacionalumą (Heater 2002: 95). Pilietybė buvo įtvirtinta nacionalinės valstybės modelyje, ir kaip toks jis gyvavo nuo pat XIX a.

¹⁶ Gimininės valstybės strategija trumpai gali būti apibūdinta taip: „Gimininė valstybė gali būti apibūdinta kaip šalis, kurioje žymi dalis politikos veikėjų, paprastai reprezentuojančių šalį, atvirai deklaruoja rūpinimąsi kitų valstybių piliečiais, turinčiais giminystės sąsają.“ (Hornburg 2006: 139). Dažniausiai ši strategija apibūdinama kaip politika, nukreipta į kaimyninėse šalyse (bet nebūtinai) gyvenančias tautines mažumas, kurios laikomos įsivaizduojamos gimininės valstybės nacijos dalimi. Didelį impulsą gimininės valstybės strategijos sampratai atsirasti davė 2002 m. Vengrijoje įsigaliojęs vadinamasis statuso įstatymas (angl. *Status Law*), pagal kurį daliai su Vengrija besiribojančių valstybių teritorijose gyvenančių etninių vengrų buvo suteiktos teisės, artimos pilietybei (Fowler 2004). Tačiau tai nebuvo tikroji pilietybė. Tai labiau buvo susiję su ekonomine, kultūrine, socialine sferomis, tačiau nesuteikė teisės dalyvauti Vengrijos politiniame gyvenime. Ši Vengrijos valstybės strategija buvo apibūdinta kaip gimininės valstybės (angl. *kin-state*) strategija.

Į tikslinę atrankos grupę pateko daugiausia valstybinių institucijų (savivaldybės ir jai pavaldžių institucijų) darbuotojai (atitinkantys projekte apibrėžtą amžiaus kriterijų), kurie, viena vertus, galėjo pateikti tam tikrų tikslesnių duomenų apie politinius, socialinius ir kultūrinius procesus, kita vertus, jų subjektyvios patirtys buvo ne mažiau svarbios susikuriant visapusiškesnį Lietuvos lenkų ir Lenkijos lietuvių identiteto vaizdą. Atsitiktinės atrankos atveju buvo tiesiog atsitiktinai susitinkama su žmonėmis, kurie save laiko lenkais (Šalčininkuose) arba lietuviais (Punske), imami pusiau struktūruoti interviu (tiek informantų namuose, tiek darbovietėse). „Sniego gniūžties“ metodu informantų būdavo prašoma nurodyti ketletą jų pažįstamų ar draugų pagal mums reikalingus kriterijus. Tokiu būdu buvo siekiama išlaikyti amžiaus, socialinės padėties ir lyties proporcijas.

Svarbūs buvo ir neformalūs pokalbiai, kurių metu atsiskleidė nemažai reikšmingų samprotavimų apie abiejų grupių konstruojamus identiteto bruožus. Tokie pokalbiai dažniausiai vykdavo kavinėse, autobusu stotyje, turguje ir pan.

Dalyvaujančiojo stebėjimo metodas, leidžiantis dar giliau pažvelgti į kasdienės žmonių sąveikas, elgsenas ir pan., taip pat išryškindavo, patvirtindavo ar paneigdavo kai kurias informantų išsakytas mintis. Dažniausiai buvo pasirenkamos tokios vietos ir tokie kontekstai, kurie nereikalavo visiškai išitraukti į tiriamų žmonių gyvenimus, stebint, pavyzdžiui, kaip bendrauja, apie ką kalbasi įvairūs žmonės turguje, parduotuvėje ir pan.

Lietuvos lenkai Šalčininkuose ir Lenkijos Lietuviai Punske: paribio kontekstai

Šalčininkai, kaip ir visas Vilniaus krašto regionas beveik visą tarpukario Lietuvos laikotarpį priklausė Lenkijai (1920–1939 m.). Trumpai, 1939 m., jis priklausė Lietuvai (Šalčininkai Lietuvai buvo perduoti 1940 m.), o vėliau kartu su okupuota Lietuvos Respublika įėjo į Sovietų Sąjungos sudėtį. 1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, minėtas regionas tapo Lietuvos Respublikos dalimi.

Neretai Šalčininkų regionas apibūdinamas kaip „nutolęs“ nuo Lietuvos tiek ekonomiškai, tiek kultūriškai. Žmonės, sutikti Šalčininkuose lauko tyrimo metu, taip pat linkę pabrėžti šį „atitolimą“. Tokios kalbos yra tarsi dalis kasdienio diskurso, kuris naudojamas paaiškinti jų tariamai sunkesnei ekonominei būklei, pavyzdžiui, kaip, pasak jų, daugiau pinigų skiriama „ten esančiai Lietuvai“, o Šalčininkuose netgi biudžetinės įstaigos darbuotojai tariamai gauna mažesnius atlyginimus. Šį tariamą atsilikimą žmonės patys aiškina savo nesugebėjimu integruotis į Lietuvos kultūrinį ir ekonominį gyvenimą, o pagrindinė to priežastis – valstybinės kalbos nemokėjimas. Lauko tyrimo metu pastebėta, kad dažnai gatvėje išgirsi ne lenkų ar lietuvių, bet rusų kal-

bą. Pastarosios kalbos dominavimą gali paaiškinti nebent sovietinės politikos vykdyta prievartinė asimiliacija, kai į šį rajoną ir regioną apskritai buvo atkelta nemažai rusakalbių gyventojų iš visos Sovietų Sąjungos, ir agresyvi edukacinė politika, steigiant rusiškas mokyklas. Įtakos rusifikacijos plėtrai turėjo ir tas faktas, kad pokario metais apie 170 000 šio regiono gyventojų repatriavo į Lenkiją (plačiau žr. Kalnius 1998).

Jaunajai kartai tas kultūrinis „atitolimas“, regis, nebėra toks aktualus – tai liudija nemažas skaičius besimokančiųjų Lietuvos universitetuose ir siekis įsitvirtinti Lietuvos darbo rinkoje. Jaunimas nesusiduria ir su lietuvių kalbos nemokėjimo problema, tam įtakos turėjo neabejotinai palanki Lietuvos edukacinė politika, nes net ir lenkiškose mokyklose lietuvių kalba yra privaloma.

Punsko istorija yra nemažiau įvairiaspalvė nei Šalčininkų. Po Pirmojo pasaulinio karo vykusių mūšių tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių Punkskas atiteko Lenkijos valstybei. Šiuo metu dauguma miestelio gyventojų save laiko lietuviais. Lauko tyrimo metu pastebėta, kad gatvėse dažniau galima išgirsti lietuvių nei lenkų kalbą. Informantai teigė, kad namuose ir viešojoje erdvėje daugiausiai bendraujama lietuviškai ir tik su lenkais, kurių miestelyje yra mažuma, kalbama lenkiškai. Taip pat buvo teigiama, kad jiems nesudaro sunkumų kalbėti tiek lenkų, tiek ir lietuvių kalbomis – abiem kalbama laisvai. Lyginant su Šalčininkais, nepastebėta, kad Lenkijos lietuviai kažkaip išreikštų savo „atitolimą“ ar jaučiamą neigiamą Lenkijos valstybės požiūrį į juos, nebent pabrėždavo, kad Lenkijos valstybė galėtų labiau prisidėti prie lietuviškų mokyklų finansavimo. Kalbant apie Punske gyvenantį jaunimą, pabrėžtinai jų aktyvus santykis tiek su Lenkijos valstybe, tiek ir su Lietuva. Gyvendami Lenkijoje, jie aiškiai deklaruoja lojalumą Lenkijos valstybei, bet kartu pabrėžia, kad aktyviai dalyvauja ir Lietuvos gyvenime – dauguma iš kalbintų informantų studijuoja / studijavo Lietuvoje, yra susiję su Lietuva ekonominiiais santykiais, kai kurie net turi Lietuvos pilietybę.

Mokslinėje literatūroje apie Lietuvos lenkus ir Lenkijos lietuvius atspindimos aukščiau paminėtos identiteto konstravimo, lojalumo valstybei, kultūros ir kt. temos. Pabrėžiamas Šalčininkų ir Punsko specifiškumas, naudojant paribio konceptą (išsamesnė literatūros apžvalga apie Lietuvos lenkų identiteto konstravimą žr. Frėjutė-Rakauskienė, Marcinkevičius, Šliavaitė, Šutinienė 2014; Korzeniewska 2014; apie Lenkijos lietuvius: Kalnius 2006).

Etninio identiteto raiška: tarp kalbos ir kilmės

Humanitariniuose ir socialiniuose moksluose kalbą nuo seno yra įprasta laikyti svarbiausiu ir pirminiu identiteto požymiu (Urciuoli 1995). Taip pat kalba

dažnai apibūdinama kaip institucinė galia, kurią naudoja modernios valstybės sutelkdamos grupė, ir kaip instrumentas mobilizuojant sentimentus, kurie sukuria stiprią lingvistinės sąmonės motyvaciją, ir drauge suteikiant konkretumo nacionaliniams sentimentams (Silverstein 2003: 533). Žiūrint iš istorinės perspektyvos, aptariamame regione moderni tauta taip pat formavosi kalbiniu pagrindu. Todėl keliamas klausimas, ar kalba (lenkų – Šalčininkuose gyvenančio jaunimo ir lietuvių – Punske gyvenančio jaunimo) atlieka svarbiausią vaidmenį nusakant etninį / nacionalinį bendrabūvį.

Lauko tyrimo duomenimis, Lietuvos lenkų bendruomenė kalbai suteikia nereikšmingą vaidmenį identiteto konstravimo srityje. Kalbant apie Lietuvos lenkus, susiduriame su gana savita ir įdomia lokalia jų vartojamos kalbos samprata. Jauni Lietuvos lenkai linkę neakcentuoti kalbos kaip svarbaus etniškumo resurso. Lauko tyrimo metu pastebėta, kad dažnai gatvėje išgirsi ne lenkų ar lietuvių, bet rusų kalbą. Kaip jau buvo minėta, rusų kalbos dominavimą gali paaiškinti nebent sovietinės politikos vykdyta prievartinė asimiliacija, kai į šį rajoną ir regioną apskritai buvo atkelta nemažai rusakalbių gyventojų iš visos Sovietų Sąjungos, ir agresyvi edukacinė politika, steigiant rusiškas mokyklas.

Negalima teigti, kad dabartinis jaunimas Šalčininkuose nemoka lietuvių kalbos. Atvirkščiai, jie gana laisvai ja kalba, tam įtakos turėjo neabejotinai palanki Lietuvos edukacinė politika, nes net ir lenkiškose mokyklose lietuvių kalba yra privaloma. Tačiau, kad ir moka lietuviškai, neretai informantai linkę pabrėžti, kad dažniau kalba rusiškai (ne lietuviškai ar lenkiškai):

Kokia kalba kalbate?

Lenkų, rusų kalba ir lietuvių. Nu taip, trim kalbom iš karto.

O dažniausiai?

Dažniausiai rusų. (Moteris, Šalčininkai, 26)

Ta pati informantė pateikė ir paaiškinimą, kodėl šeimoje kalbama rusiškai:

Na, matot, mama lenkė, bet baigė rusų mokyklą, nu jai lengviau vis tiek kažkaip. Aš, pavyzdžiui, darželį lankiau rusų kalba – kažkodėl mane leido. (Moteris, Šalčininkai, 26)

Dar kiti informantai pabrėžė, kad namuose bendrauja lenkų kalba, tačiau mieste dažniau tenka kalbėti rusiškai, kartais ir lietuviškai. Apskritai kalba nėra matoma kaip svarbiausias identiteto šaltinis, neretai galvojama, kad galima būti lenku ir nemokant lenkų kalbos¹⁷.

¹⁷ Straipsnyje sąmoningai nekalbama apie *tuteišių paprastą* (po prostu) kalbą. Vengiama plėtoti *tuteišio* sąvoka, nes dauguma informantų pažymėjo, kad ji yra politiškai angažuota ir tik retais atvejais sutinkama apibūdinant žmonių identitetą. Dažniausiai sąvoka *tuteiškis* informantų yra suvokiama kaip žeminanti Lietuvos lenkus (žr. Daukšas 2012). Apskritai jaunimas linkęs pabrėžti, kad jų vartojama lenkų kalba yra vienas iš lenkų kalbos dialektų, niekada jo neįvardijant kalba *po prostu* – kartais pasakant, kad ja kalba vyresnio amžiaus žmonės, maišydami lenkiškus ir baltarusiškus žodžius.

Punske gyvenantys jauni lietuviai, skirtingai nuo Lietuvos lenkų, pabrėžia, kad kalba ir „lietuviška kultūra“ yra svarbūs tapatybės kriterijai. Pabrėžtina, kad visi informantai Punske laisvai kalba lenkų ir lietuvių kalbomis, tačiau lietuvių kalba pabrėžiama kaip vienas svarbiausių elementų, nusakančių tautybę. Be kalbos, informantams save laikyti lietuviais leidžia ir kiti kultūriniai elementai, tokie kaip papročiai, šventės ir kt. Žemiau pateikiama ištrauka iš interviu aiškiai iliustruoja šį požiūrį:

<...> Kalbam lietuviškai, galbūt ne taip taisyklingai, bet kalbam. Vėliau, aišku, papročiai, pavyzdžiui, Kalėdų – paprasčiausiai tai yra viskas švenčiama pagal lietuviškus papročius. Bažnyčioj yra mišios lietuviškai. Pati kultūra, šokiai tautiniai, dainavimas chore. (Moteris, Punkskas, 24 m.)

Pabrėžtina, kad lietuvių kalba Punske kalbama dažniau nei lenkų kalba. Informantai teigia, kad su pažįstamais žmonėmis (lietuviais) jie visada bendrauja lietuviškai ir tik tais atvejais, kai kalbasi su lenkų tautybės žmonėmis arba nepažįstamaisiais, jie renkasi lenkų kalbą.

Natūraliai kyla klausimas: jeigu Lietuvos lenkams kalba nėra svarbiausias etninio identiteto kriterijus, tai kuo remiantis jie save laiko lenkais? Šalčininkuose Lietuvos lenkai kalba apie tautybę, kaip kilme (genealogine) paretą kategoriją. Informantai Šalčininkuose pabrėžia, kad tautybė yra prigimtinė, taigi nepakeičiama. Kilmės pagrindu konstruojamo identiteto sampratą puikiai iliustruoja etnografinė medžiaga iš lauko tyrimo Šalčininkuose, pavyzdžiui, į klausimą: „Ar jūs save laikote lenke?“ jauna moteris atsakė:

Taip esu lenkė.

Kodėl?

Žinot, mano visa šeima yra lenkai <...> ir tėvai lenkai, ir močiutė, ir visi. (Moteris, Šalčininkai, 25 m.)

Iš šios ištraukos akivaizdu, kad Lietuvos lenkams kilmė yra vienas svarbiausių kriterijų apibrėžiant lenkiškumą. Kita vertus, kaip matyti iš žemiau pateikiamo pavyzdžio, kilmė yra suvokiama kaip objektyvi, leidžianti patvirtinti ne tik vieno asmens lenkiškumą, bet ir tos konkrečios teritorijos lenkiškumą – nes protėviai *čia* gyveno iš kartos į kartą. Tai tarsi įrodymas abejojantiems, kad šiame krašte gyvena lenkai, genealogija tarsi sukuria natūralizuojantį ryšį tarp vietos ir žmonių:

<...> Tėvai mano lenkai, nu ir aš lenkas, Lietuvos lenkas. Ir šiaip daug giminių turim pačioj Lenkijoje, ir, sakykim, anksčiau Vilniaus tas kraštas kaip, na, negalima pasakyti, kad lenkai vien buvo, bet dauguma buvo lenkų – tai iš šito krašto ir gimiau – galima sakyti, kad esu lenkas. (Vyras, Šalčininkai, 31 m.)

Tokia kilme grindžiama identiteto samprata yra labai plačiai paplitusi ir su kai kuriomis išimtimis plačiai taikoma konstruojant identitetą. Beje, kitų tyrimų duomenimis, panašiai linkę identifikuotis ir Lietuvoje gyvenantys lietuviai (Kuznecovienė 2008).

Lenkijos lietuvių Punske konstruojamas etninis identitetas mažai kuo skiriasi nuo Lietuvos lenkų Šalčininkuose. Kilmė čia suprantama kaip esminė kategorija, apibrėžianti narystę tautoje (etnine prasme).

Jaunas vyras, gyvenantis Punske, į klausimą, kodėl save laiko lietuviu, atsakė:

Nu nežinau, nes visi protėviai tai lietuviai. Jokių nebuvo kažkokių ant šakų iš kažkur, nei prosenelių, nei kas. Visi visą laiką buvo iš lietuvių šeimų. (Vyras, Punksas, 26 m.)

Išimty, kuomet kilmė nevidina lemiamo vaidmens konstruojant etninį identitetą, yra labai retos, tačiau aptinkamos tiek Lietuvos lenkų, tiek ir Lenkijos lietuvių sampratoje.

Apibendrinant galima teigti, kad kilmė (ir sąsaja su kilmės vieta) yra stipriausias Lietuvos lenkų ir Lenkijos lietuvių identiteto elementas. Kultūriniai elementai, tokie kaip kalba, yra skirtingai lokaliai interpretuojami. Svarbus skiriamasis bruožas tarp Lietuvos lenkų ir Lenkijos lietuvių yra pastarųjų, be kilmės, akcentuojami ir kultūriniai tautiškumo aspektai, pavyzdžiui, kalba, papročiai ir šventės.

Pilietybė, teritorija ir buvimas etniškai kitokiu

Įvadinėje straipsnio dalyje aptarėme, kad valstybės paribys atskleidžia etninio ir nacionalinio (pilietinio) identiteto įtampas, kylančias dėl valstybės(-ių) daromos įtakos identitetų konstravimui. Taip pat pabrėžėme valstybės ir nacionalizmo siekį konstruoti homogenišką įsivaizduojamą bendruomenę. Bet būtent valstybės paribyje gyvenantys žmonės dažnai nepatenka į idealų homogeninės nacijos, gyvenančios valstybės teritorijoje, modelį. Neretai valstybės(-ių) paribiuose gyvena „etninis kitas“, kurio narystė vieningos nacijos modelyje yra suprantama daugiaplaniškai ir nevienareikšmiškai.

Lietuvos lenkai nekonfliktiškai sieja savo etninį „kitoniškumą“ (nėra lietuviai, nes save pagal kilmę suvokia esant lenkais) su priklausymu Lietuvos valstybei per pilietybę.

Lietuvos lenkai dažnai save įvardija lenkais, bet drauge pabrėžia, kad yra Lietuvos piliečiai:

Jūs save laikote lenke?

Taip.

Kodėl?

Nu, mano tėvai yra kaip ir lenkai, nu ir aš tokia, bet šiaip aš esu Lietuvos pilietė visų pirma. (Moteris, Šalčininkai, 26 m.)

Informantas šioje interviu ištraukoje plačiau supranta identitetą, apimami du dėmenys – nacionalinis (pilietinio) ir etninis identitetai. Aiškus etninio ir nacio-

nalinio identitetų atskyrimas yra gana dažna tema, kuria kalba informantai. Tačiau svarbu pabrėžti, kad šis atskyrimas nelaikomas nenormaliu ar reikalaujančiu kažkokių pastangų. Tiesiog dažnai akcentuojamas kultūrinis / etninis kitoniškumas, kuris neturi nieko bendra su priklausymu valstybei; be to, iškeliamą galimybę toje valstybėje būti *kitokiu*, pavyzdžiui, kalbant lenkų kalba:

Bet, žinot, yra vienas dalykas, čia mano asmeniška nuomonė, kad reikia vis tiek suvokt, kur tu gyveni, kokioje valstybėje. Ta valstybė duoda tau galimybę kalbėt savo gimtąja kalba, niekas gi nedraudžia kalbėt lenkiškai. (Moteris, Šalčininkai, 25 m.)

Nepaisant to, kad Lietuvos lenkai Lietuvą vadina tėvyne ir save įvardija Lietuvos piliečiais, jie aiškiai brėžia teritorines ribas tarp „ten“ esančios Lietuvos ir Šalčininkų rajono (kurį informantai kartais dar vadina Vilniaus kraštu):

Ten jau Lietuva prasideda (Kaune), nu čia aš taip juokiuosi. Ir eini su drauge irgi iš Šalčininkų, pavyzdžiui, mes šnekamės lenkiškai, ir mus sustabdo ir kodėl mes šnekamės lenkiškai. <...> Kuo toliau nuo Vilniaus, nuo Vilniaus krašto, tuo mažiau žmonės žino apie tai, kad yra kažkokie lenkai Lietuvoje. Tai iki šiol yra keistas dalykas, nesuprantamas. Kas kartą reikia teisintis net, kad čia istoriškai taip susiklostė, kad taip buvo. (Moteris, Šalčininkai, 26 m.)

Nors informantai ir suvokia Lietuvą kaip savo tėvynę, tačiau pabrėžia ir įsivaizduojamus skirtumus tarp ten esančios Lietuvos ir savo rajono (kalbinti žmonės neretai vartoja būtent rajono sąvoką, apibūdindami savo kitoniškumą nuo ten esančios Lietuvos). Kiti atlikti tyrimai (žr. Frėjutė-Rakauskienė, Šliavaitė 2012) taip pat pabrėžia, kad Lietuvos lenkai, ypač vyresnioji karta, linę save sieti su Vilniumi, Vilniaus rajonu, o tik paskui su Lietuva.

Lenkijos lietuviai, etniškumo ir pilietybės sąsają mato kiek kitaip nei Lietuvos lenkai. Punsko lietuviai, panašiai kaip Šalčininkų lenkai, aiškiai mato skirtumus tarp etniškumo ir pilietybės, tačiau labiau akcentuoja pilietybės „formalųjį“ aspektą. Turima Lenkijos pilietybė regima kaip pasas ar popierius (kuris nėra labai vertinamas), o lietuviška kilmė yra kur kas svarbesnis identiteto šaltinis:

<...> Tautybę ir pilietybę čia aiškiai jūs atskiriate?

Jo jo jo. Čia pilietybė yra vienas dalykas, o tautybė... Pilietybė yra pasas, o tautybė – tai esu aš. (Vyras, Punkskas, 33 m.)

Nors ir nesiidentifikuojama su lenkiška pilietybe, pabrėžiama, kad ji yra gerbiama, save pristato lojaliais piliečiais:

<...> Aš paisau šitos šalies įstatymų. Aš moku mokesčius, nu kaip – visos teisinės normos – aš joms priklausau ir aš kažkaip tai jas vykdu, kokios yra. Čia gimus esu, šita valstybė mane saugo, visi socialiniai – čia yra pilietybė. <...> Esu lojali pilietė, pavyzdžiui, moku puikiai lenkų kalbą, nes tai yra valstybinė kalba, privalau ją mokėti, ir aš puikiai moku ją. (Moteris, Punkskas, 29 m.)

Iš kitos pusės, ir Lenkijos lietuviai, kalbėdami apie save kaip lietuvius, atsiduria tam tikroje tarpinėje pozicijoje – negali savęs priskirti nei lietuviams, nei lenkams:

<...> Jūs jaučiatės lenke?

Ne, aš jaučiuosi lenkiško krašto lietuve. Aš niekada neverčiau savęs tapatinti su Lietuvos lietuviais.

O su lenkais?

O su lenkais ir ne. <...>

<...> Juk kiekvienas lietuvis gali pasakyti, kad, tarkim, iš Telšių yra.

Taip. <...> Bet tas trupučiuką posovietiškas yra. (Moteris, Punkskas, 29 m.)

Posovietškumą informantė sieja su skirtingu mąstymu, kurį turi Lietuvoje gyvenantys lietuviai ir kurį, aišku, veikė priklausymas Sovietų Sąjungai:

O kaip pasireiškia „post sovietiškas“?

Mąstymas būtų, bendravimas būtų paprastuose dalykuose, tarkim, mes čia augom, mums visą laiką kažkaip svarbi yra, nuo mažens mus taip augina, kad valstybinės šventės svarbu, tas tautiškumas. (Moteris, Punkskas, 29 m.)

Informantės manymu, lietuviai Lietuvoje yra mažiau patriotiškai (nešvenčia tautinių švenčių ir pan.). Toks savęs matymas nei kaip lenku ir „kitokiu“ lietuviu sukuria prielaidas kalbėti apie lokalinį / regioninį lietuviškumą. Informantai, kalbėdami apie Punkską, neretai pabrėžia, kad jį mato kaip lietuvišką „salą“ Lenkijoje:

<...> Mano draugė sako: „Atvažiuoju pas tave į Lietuvą.“ Nors atvažiuoja pas mus į Lenkiją ir jaučiasi kaip Lietuvoj. (Moteris, Punkskas, 30)

Transnacionalinis lietuviškumas ir lenkiškumas

R. Brubakeris (1996), kalbėdamas apie Centrinę ir Rytų Europą, nemažai dėmesio skiria nacionalinės valstybės strategijai, nukreiptai į ne tos valstybės teritorijoje gyvenančius išsivaizduojamus bendrataučius. Šią strategiją jis vadiną išorinės tėvynės strategija (angl. *external homeland*). Kiti autoriai, aptardami iš esmės tuos pačius procesus, vartoja gimininės valstybės strategijos sąvoką (žr. Ieda 2006). Dažniausiai ši strategija apibūdinama kaip politika, nukreipta į kaimyninėse šalyse (bet nebūtinai) gyvenančias tautines mažumas, kurios laikomos išsivaizduojamos gimininės valstybės nacijos dalimi.

Lauko tyrimų Punske ir Šalčininkuose duomenys leidžia išvelgti „neteritorines“, arba globalizacijos procesų įtakotas, identitetų įtampas. Gana ryškiai skiriasi Lietuvos lenkų ir Lenkijos lietuvių tapatinimasis su „kilmės“ valstybėmis.

Lenkijos lietuviai Lietuvą mato ne tik kaip istorinę tėvynę, bet ir glaudžiai saistosi su ja, daug informantų pabrėžia, be Lenkijos, turintys ir Lietuvos pilietybę. Antros, t. y. Lietuvos, pilietybės turėjimas kartu atlieka ir praktinę funkciją

(pvz., galimybė įsigyti ir prižiūrėti automobilį Lietuvoje, lengviau įsidarbinti Lietuvoje ir pan.), tačiau kartu tai yra ir identiteto stiprinimas, patvirtinimas, kad yra lietuviai.

<...> Lietuva mano gimtinė, man Lenkija nėra gimtinė, tėvynė – atsiprašau. Bet Lietuva yra tėvynė. (Moteris, Punksas, 22 m.)

Dauguma informantų Punske mokosi ar yra baigę aukštuosius mokslus Lietuvoje. Pasirinkimas studijuoti Lietuvoje yra suvokiamas kaip sąmoninga veikla, skirta „lietuviškumui“ puoselėti.

Transnacionalinį buvimo „čia“ ir „ten“ aspektą iliustruoja populiarius Lenkijos lietuvių dirbamas vadybininko darbas. Lenkijos lietuviai lengvai susiranda darbą tiek lenkiškose, tiek lietuviškose įmonėse (ir Lietuvoje, ir Lenkijoje), o jų dvikalbystė ir dviejų kultūrų (Lietuvos ir Lenkijos) pažinimas leidžia nesunkiai pritaipyti tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje.

Lietuvos lenkai linkę pabrėžti, kad Lenkija yra užsienio šalis, su kuria jie neturi formalių santykių (pvz., pilietybės). Lenkija kartais matoma kaip šalis, kurioje gyvena giminės, šalis, kurioje galima kalbėtis lenkiškai.

Tai kas Jums yra Lenkija?

Na, tiesiog gal žmonės, ta kalba, norisi tiesiog kartais išgirsti tą lenkų kalbą tokią gražią, tokią tikrą kalbą <...> Ten nėra kad man ten gimtinė, nes gimtinė man yra čia, savi žmonės. (Moteris, Šalčininkai, 24 m.)

Pagrindinį dėmesį Lietuvos lenkai skiria saistymuisi su Lietuvos valstybe. Tačiau yra vienas aspektas, kuris leidžia apčiuopti teritoriją (gyvenamos valstybės) peržengiantį saistymąsi ir kalbėti apie transnacionalizmo apraiškas. Ryškiausias pavyzdys galėtų būti vadinamoji *Lenko korta*. Reikia pasakyti, kad lauko tyrimų metu pavyko sutikti tik vieną informantą, turintį *Lenko kortą* (apskritai *Lenko kortą* turinčių asmenų skaičius yra apie 4 000–5 000 žmonių Lietuvoje). Tačiau dauguma informantų išsakė savo poziciją jos atžvilgiu.

Dauguma informantų linkę kalbėti apie *Lenko kortą* nemanydami, kad ji sudaro prielaidas kalbėti apie vienokį ar kitokį susisaistymą su Lenkijos valstybe. Dažniau ji matoma kaip priemonė lenkiškam identitetui palaikyti (pvz., įrašant savo vardą ir pavardę lenkiškai). Kai kurie kiti informantai pabrėžė, kad *Lenko korta* visiškai nereikalinga Lietuvoje gyvenantiems lenkams, nes Lietuva ir Lenkija yra Europos Sąjungos šalys, ir nėra jokių kliūčių patekti į Lenkiją:

Tai vis tiek formalizmas kažkoks. Kaip, va, Baltarusijai duoda, jie ten turi lengvatų – viza ir studijuoti galima. O mes vienoj valstybėj jau gyvenam – Europos Sąjungoj. (Vyras, Šalčininkai, 31 m.)

Pabrėžtinai ir utilitaristinis jaunų Lietuvos lenkų santykis su Lenkija. Nors Lietuvos lenkai Lenkiją regi kaip užsienio šalį, tačiau pabrėžia, kad jie mato ir tam tik-

ros naudos iš santykių su šia šalimi, pavyzdžiui, ne vienas informantas teigė norintis studijuoti šioje šalyje, nes yra galimybė gauti stipendiją lenkų kilmės studentams, gyvenantiems užsienio valstybėse, kai kurie kalba apie verslo galimybes ir pan.

Išvados

Etninis ir nacionalinis identitetas išlieka svarbiu resursu apibrėžiant žmonių bendrystę valstybėje. Dėl globalizacijos procesų priklausymas valstybei nacionalinio identiteto pagrindu vis dažniau matomas atsietai nuo teritorijos. Straipsnyje išskirtos transnacionalizmo ir paribio koncepcijos aiškiausiai iliustruoja kitimą nuo teritoriškai apibrėžiamos nacijos iki transnacionalinės bendruomenės, kuriai teritorija jau nėra svarbi.

Lauko tyrimų duomenų analizė atskleidė Lietuvos lenkų jaunimo Šalčininkuose ir Lenkijos lietuvių jaunimo Punske identitetų konstravimo daugiaplaniškumą.

Vienas kertinių elementų, apibrėžiančių abiejų aptariamų grupių identitetą – kilmė. Kultūriniai elementai, tokie kaip kalba, labiau akcentuojami Lenkijos lietuvių (lietuvių kalba ir papročiai matomi kaip neatsiejami lietuviškumo atributai), o Lietuvos lenkai linkę neakcentuoti lenkų kalbos kaip svarbaus tapatumo elemento (atvirkščiai, keletas informantų kalbėjo, kad jie netgi nemoka lenkiškai, kalba rusiškai ar lietuviškai).

Apibendrinus tyrimo rezultatus, pastebėtina, kad abi tiriamosios grupės mato save tam tikroje tarpinėje būsenoje: nors suvokia save kaip gyvenamos šalies piliečius, bet jaučia savo etninį *kitoniškumą* ir dažnai save identifikuoja kaip „to“ krašto gyventojus, besiskiriančius tiek nuo „kilmės valstybės“, tiek ir nuo gyvenamosios valstybės.

Tyrimu nustatyta, kad priklausymas valstybei pilietybės pagrindu iki šiol yra veiksmingas veiksnys apibrėžiant identitetą. Pastebėta, kad abi grupės aiškiai atskiria etninį ir pilietinį / nacionalinį identitetus, jie nematomi kaip konkuruojantys vienas su kitu.

Iš dalies skiriasi Lietuvos lenkų ir Lenkijos lietuvių santykis su „kilmės valstybėmis“. Lietuvos lenkų jaunimas linkęs apibūdinti Lenkiją kaip užsienio valstybę (neneigiant, kad naudinga palaikyti utilitaristinius santykius su šia valstybe). Kalbant apie Lenkijos lietuvių jaunimą, pažymėtinas aktyvus pastarųjų sąsistymasis su Lietuva (dvigubos pilietybės, mokymasis Lietuvoje, darbinė veikla orientuota į Lietuvą).

GAUTA 2014 10 20
PRIIMTA 2014 12 12

LITERATŪRA

- Alonso, A. M. (1994). The politics of space, time, and space: state formation, nationalism, and ethnicity. *Annual Review of Anthropology*, 23, p. 379–405.
- Anderson, B. (1999). *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.
- Barth, F. (ed.). (1969). *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed: nationhood and the national question in the new Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Castles, S., Davidson, A. (2000). *Citizenship and migration: globalization and the politics of belonging*. New York: Palgrave.
- Čiubrinskas, V. (2007). *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Daukšas, D. (2012). Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas ribinėse zonose. *Lietuvos etnologija, Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 12(21), p. 167–193.
- Donnan, H. (2005). Material identities: fixing ethnicity in the Irish borderlands. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 12, p. 69–105.
- Donnan, H., Wilson, T. M. (1999). *Borders: frontiers of identity, nation and state*. New York: Berg.
- Eriksen, Th. H. (2002). *Ethnicity and nationalism*. London: Pluto Press.
- Fowler, B. (2004). Fuzzing Citizenship, nationalising political space: a framework for interpreting the Hungarian ‘status law’ as a new form of kin-state policy in Central and Eastern Europe. In: Kántor, Z., Majtényi, B., Ieda, O., Vizi B., Halász, I. (eds) *The Hungarian status law: nation building and / or minority protection*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, p. 177–238.
- Frėjutė-Rakauskienė, M., Marcinkevičius, A., Šliavaitė, K., Šutinienė, I. (2013). Etniškumo ir identiteto tyrimų kryptys socialiniuose moksluose ir jų taikymas tiriant Pietryčių Lietuvos etninius procesus. *Etniškumo studijos*, 2013(2), p. 13–47.
- Frėjutė-Rakauskienė, M., Šliavaitė, K. (2012). Rusai, lenkai, baltarusiai Lietuvoje: lokalaus, regioninio ir europinio identitetų sąsajos. *Etniškumo studijos*, 2012(1–2), p. 126–144.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Grigas, R. (1996). *Paribio Lietuva: sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

- Heater, D. (2002). *What is citizenship?* Padstow, Cornwall: Polity Press.
- Hornburg, H. (2006). Transnational minority protection in Central and Eastern Europe and European Community Law. In: Ieda, O. (ed.). *Beyond sovereignty: from status law to transnational citizenship?* Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, p. 139–158.
- Ieda, O. (2006). Ideological background of the amendment status law controversy in Hungary. In: Ieda, O. (ed.). *Beyond sovereignty: from status law to transnational citizenship?* Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, p. 185–213
- Iordachi, C. (2004). Dual citizenship and policies toward kin-minorities in East-Central Europe: a comparison between Hungary, Romania, and the Republic of Moldova. In: Kántor, Z., Majtényi, B., Ieda, O., Balázs Vizi, B., Halász, I. (eds.) *The Hungarian status law: nation building and / or minority protection*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, p. 239–269.
- Kalnius, P. (sud.). (2006). *Punsko ir Seinų krašto lietuviai: etninio ir kultūrinio tapatumo bruožai*. Punksas: Aušros leidykla.
- Kalnius, P. (1998). *Etniniai procesai pietryčių Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje*. Vilnius: Žara.
- Kaplan, D. (1999). Territorial identities and geographical scale. In: Herb G., Kaplan D. (eds.). *Nested identities*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, p. 9–30.
- Kasatkina, N., Leončikas, T. (2003). *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.
- Korzeniewska, K. (2013). „Vietinis“ (*tutejszy*), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). *Etniškumo studijos*, 2013(2), p. 149–179.
- Kuznecovienė, J. (2008). Lietuvių tautinis identitetas: bruožai ir tipai. In: Čiubrinskas, V., Kuznecovienė, J. (sud.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, p. 55–76.
- Malkki, L. H. (1999). National Geographic: the rooting of peoples and territorialization of national identity among scholars and refugees. In: Gupta, A., Ferguson, J. (eds.). *Culture, power, place: explorations in critical anthropology*. Durham, London: Duke University Press, p. 52–75.
- Silverstein, M. (2003). The whens and wheres – as well as hows – of ethnolinguistic recognition. *Public Culture*, 15(3), p. 531–557.
- Soysal, Y. (1994). *Limits of citizenship: migrants and post-national citizenship in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Urciuoli, B. (1995). Language and borders. *Annual Review of Anthropology*, 24, p. 525–546.
- Vertovec, S. (2009). *Transnationalism: key ideas*. London, New York: Routledge.

- Wade, P. (1997). *Race and ethnicity in Latin America*. London: Pluto Press.
- Williams, B. (1989). A class act: anthropology and the race to nation across ethnic terrain. *Annual Review of Anthropology*, 18, p. 401–444.
- Wilson, Th. M., Donnan, H. (2005). Territory, identity and the places in-between: culture and power in European borderlands. In: Wilson, T. M., Donnan, H. (eds.). *Culture and power at the edges of the state: national support and subversion in European regions*. Münster: Lit Verlag, p. 1–29.
- Wilson, Th. M., Donnan, H. (1998). Nation, state and identity at international borders. In: Wilson, T. M., Donnan, H. (eds.). *Border identities: nation and state at international frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 1–30.

Border Identities: Cases from Pusk and Šalčininkai

Darius Daukšas

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY
KRAŽIŲ G. 5, LT-01108, VILNIUS
E-MAIL: DARIUD@YAHOO.COM

Ethnicity Studies, 2014/2. P. 89–106 © Lithuanian Social Research Center, 2014

ABSTRACT: The article is based on findings from fieldwork carried out in Lithuania and Poland. The research was conducted in the framework of the research project: „The Impact of Globalization and Transnationalism on the Fragmentation of State and National Identity” (funded by the Lithuanian Science Council). The article examines the ways in which ethnic and national identity of young people (born between 1980 and 1990) is constructed in border areas. The borderland is one of the most sensitive areas where national and ethnic identities are most intensively reflected upon by the people living there. As borderland cases, Šalčininkai (Lithuania) and Pusk (Poland) provide a vivid illustration of interactions and changes in ethnic and national identity. The town of Šalčininkai is mostly populated by people who consider themselves Poles, and this territory has a history of shifting political borders. The little town of Pusk in Poland is also a good example of shifting political borders and multiple identities. This area and especially Pusk is mostly populated by people who consider themselves Lithuanian.

Keywords: ethnic and national identity, citizenship, state, borderland.